

Стаття на конференцію «Пространство литературы – путь к миру, согласию и сотрудничеству между славянскими народами»

Юр'єва Ірина Анатоліївна, к.е.н., доцент, НТУ "ХПІ", кафедра педагогіки і психології управління соціальними системами

Культура мови в комунікативному процесі

При формуванні іміджу професіонального працівника управлінської сфери особлива увага повинна приділятися культурі мови, її нормативності. Нормативність припускає відповідність вимогам, пропонованим до мови у даному мовному колективі в певний історичний період, дотримання норм вимови, наголосу слововживання, формоутворення, побудова словосполучень і пропозицій. Нормативність мови також містить у собі такі якості, як точність, ясність, чистота. Спілкування людей за допомогою мови складається в "обміні" думками, почуттями, переживаннями, настроями. Але слова, їхні сполучення і цілі висловлення не тільки виражають поняття і думки: вони беруть участь у самому процесі мислення, з їхньою допомогою думки виникають, формуються, а виходять, стають фактом внутрішнього життя людини. І. П. Павлов обґрунтував матеріалістичне положення про те, що людські думки не можуть існувати і розвиватися поза мовою. "Друга сигнальна система" (мова) бере участь у оформленні думки. От чому психологи говорять про вдосконалювання думки в слові.

У словах, сполученнях слів і пропозиціях виражаються ті або інші результати розумової діяльності людей (поняття, судження, умозаключення).

Історія зародження мовної культури починається із Древньої Греції й Рима, за допомогою теорії і практики ораторського мистецтва. У Росії його оригінально осмислив і розвив на матеріалі суспільної словесності М.В. Ломоносов. Гострі і хворобливі критичні удари В.Г. Белінського розхитували теоретичні підвалини риторик першої половини ХІ сторіччя. Однак не вгасав у суспільстві, у середовищі передових літераторів, юристів і вчених, інтерес до того, що було прийнято називати красномовством. Місце риторики зайняла стилістика, яка включала і елементи, що поступово визрівали в надрах філології ХХ століття, культури мови як наукової дисципліни.

В ХХ столітті В.І. Чернишов, Л.В. Щерба, Г.О. Винокур, Б.Д. Томашевський, В.В. Виноградов, С.І. Ожегов і їхні численні учні поступово, усе повніше і ширше осмислювали сукупність явищ, які позначалися терміном "культура мови", або "мовна культура". Цей термін міцно увійшов у науку і життя. Намітилося і розмежування цього терміна, що говорить про визнання нової області знання, завданням якої виявляється вивчення культури мови як сукупності її реальних властивостей і особливостей. У розвитку мовної культури важливу роль зіграло марксистське філософське навчання. К. Маркс і Ф. Енгельс в "Німецькій ідеології" (1845- 1846 р.) сформулювали знамените філософське визначення мови. У ньому виражені думки про мову як засобу спілкування і пізнання дійсності, про єдність мови і мислення, про споконвічний зв'язок мови з життям суспільства.

В управлінській діяльності необхідне вивчення науки, що пізнає мовне життя суспільства в певну епоху (точка зору об'єктивно-історична) і, що встановлює на науковій основі правила користування мовою як основним засобом спілкування людей, знаряддям формування і вираження думки (точка зору нормативно-регулююча).

Існують норми лексичні, фонетичні, граматичні - словотворчі, морфологічні, синтаксичні. Лексичні норми фіксуються в тлумачних словниках у вигляді тлумачення значення слів і їхньої сполучуваності, інші норми розкриваються за допомогою граматики, літературної мови, у спеціальних словниках-довідниках.

Якщо людина не допускає помилок у вимові, у вживанні форм слів, у їхньому утворенні, побудові пропозиції, мову його ми називаємо правильною. Однак цього замало. Мова може бути правильною, але поганою, тобто не відповідати цілям і умовам спілкування.

У поняття гарної мови включаються як мінімум три ознаки багатство, точність і виразність. Показниками багатї мови є великий обсяг активного словника, розмаїтїсть використовуваних морфологічних форм і синтаксичних конструкцій. Точність мови-це вибір таких мовних засобів, які щонайкраще виражають зміст висловлення, розкривають його тему і основну думку. Виразність створюється за допомогою відбору мовних засобів, у найбільшій мірі відповідним умовам і завданням спілкування.

Якщо людина має правильну й гарну мову, вона досягає вищого рівня мовної культури. Це значить, що вона не тільки не допускає помилок, але й уміє щонайкраще будувати висловлення відповідно до мети спілкування, відбирати найбільш підходящі в кожному випадку слова і конструкції, з огляду на те, до кого й при яких обставинах вона звертається.

Мова визначається як засіб людського спілкування. Це одне з можливих визначень мови являє собою головне, тому що характеризує мову не з погляду її організації, структури і т.і., а з погляду того, для чого вона призначена. Зрозумілість мови забезпечує її роль в організації людей. Народжена як продукт колективної праці мова й зараз покликана поєднувати людей у трудовій діяльності, в області культури і т.і..

Друга якість, від якої залежить спілкування,- мова повинна охоплювати все, що оточує людину, включаючи і її внутрішній світ.

Високий рівень мовної культури - невід'ємна риса культурної людини. Удосконалювати свою мову - завдання кожного з нас. Для цього потрібно стежити за своєю мовою, щоб не допускати помилок у висловлюваннях, у вживанні форм слів, у побудові пропозицій. Потрібно постійно збагачувати свій лексикон, учитися почувати свого співрозмовника, уміти відбирати найбільш підходящі для кожного випадку слова і конструкції.

Вся людська діяльність, у тому числі і спілкування, відбиває соціальні умови, у яких вона протікає. І наша мова, безсумнівно, будується по-різному залежно від того, хто спілкується, з якою метою, яким способом, які відносини існують проміж людьми, що спілкуються. Проблема " громадське життя і мовне середовище " широка і багатопланова. Насамперед, мова соціальна по своїй сутності. Основна її функція - бути засобом, знаряддям спілкування людей. На базі цієї функції й у зв'язку з нею здійснюються мовою й інші функції - впливу, повідомлення, формування і вираження думки. Ці функції також соціальні.

Можна сказати, що суспільство має таку мову, яка створена суспільством, і використовує мову так, як уміє і може. Вплив мови на суспільство підсилюється разом з розвитком самого суспільства - це вплив зростає по мірі розвитку виробництва, техніки, науки, культури і держави. Мова бере участь в організації праці, у управлінні суспільним виробництвом, діяльністю установи, у здійсненні процесу утворення й виховання членів суспільства, у розвитку літератури і науки.

Суспільство впливає на мову, але й мова, у свою чергу, впливає на суспільство, беручи участь у різних областях життя і діяльності людей.

Словосполучення "культура мови" (синонім - "мовна культура") застосовується в трьох значеннях:

- Культура мови - це насамперед якість її ознаки, сукупність і система якої говорять про її комунікативну досконалість;
- Культура мови - це, по-друге, сукупність навичок і знань людини, що забезпечують доцільне і неутруднене застосування мови з метою спілкування;
- Культура мови - це, по-третє, область лінгвістичних знань про культуру мови, як сукупності і системи її комунікативних якостей.

Неважко доглянути внутрішню залежність між культурою мови в першому значенні (назвемо його об'єктивним) і культурою мови в другому значенні (назвемо його суб'єктивним): для того, щоб структура мови придбала необхідну комунікативну досконалість, автор мови повинен мати сукупність потрібних навичок і знань; разом з тим

для того, щоб одержати ці навички й знання, потрібно мати зразки комунікативно завершеної мови, потрібно знати її ознаки і закономірності її побудови.

Припустивши, що ознаки і властивості мовної структури комунікативно завершеної мови допускають узагальнення і у результаті виробляються подання про комунікативні якості мови (правильність, точність, виразність і т.і.), ми одержуємо можливість по-іншому сформулювати два важливих визначення:

- Культура мови - це сукупність і система її комунікативних якостей;
- Культура мови - це вчення про сукупність і систему комунікативних якостей мови.

Уважаючи, що комунікативні якості мови потрібні для впливу на слухачів або читачів, предметом культури мови як пізнання ми зможемо визнати мовну структуру мови в її комунікативному впливі.

Так окреслюється предмет вивчення нової лінгвістичної дисципліни і стає зрозумілим те, що ця дисципліна опирається на все коло лінгвістичних наук, а також на психологію, логіку, естетику, соціологію, педагогіку. Особливо тісні зв'язки культура мови як наука має зі стилістикою, чимало фахівців схильні розчинити культуру мови в стилістиці.

Мова людей залежно від різних умов здобуває своєрідні особливості. Відповідно до цього виділяють різні види мови. Насамперед розрізняють зовнішню й внутрішню мову. Зовнішня мова буває усна й письмова. У свою чергу усне мовлення буває монологічне і діалогічне.

Зовнішня мова служить спілкуванню (хоча в окремих випадках людина може міркувати вголос, не спілкуючись ні з ким), отже її основна ознака - доступність сприйняттю (слуху, зору) інших людей. Залежно від того, чи вживаються із цією метою звуки або письмові знаки, розрізняють усну (звичайну звукову розмовну мову) і письмову мову. Усна і письмова мова мають свої психологічні особливості. При усному мовленні людина сприймає слухачів, їхню реакцію на її слова. Письмова ж мова звернена до відсутнього читача, що не бачить і не чує людину, яка пише. Найчастіше автор навіть взагалі не знає свого читача, не підтримує з ним зв'язку. Відсутність безпосереднього контакту між пишучим і читаючим створює певні труднощі у побудові письмової мови. Пишучий не має змоги використовувати виразні засоби (інтонацію, міміку, жести) для кращого викладу своїх думок (розділові знаки повною мірою не можуть замінити цих виразних засобів), як це буває в усному мовленні. Так що письмова мова звичайно менш виразна, ніж усна. Крім, того, письмова мова повинна бути особливо розгорнута, зв'язна, зрозуміла і повна, тобто оброблена.

Письмова мова має іншу перевагу: вона на відміну від усного мовлення допускає тривалу й ретельну роботу над словесним вираженням думок, тоді як в усному мовленні неприпустимі затримки, часу на шліфування і обробку фраз немає. Письмова мова як в історії суспільства, так і у житті окремої людини виникає пізніше усного мовлення і формується на її основі. Письмова мова має велике значення. Саме в ній закріплений весь історичний досвід людського суспільства. Завдяки писемності досягнення культури, науки і мистецтва передаються від покоління до покоління.

Залежно від різних умов спілкування усне мовлення здобуває вид або діалогічної, або монологічної мови.

Діалогічна мова - це розмова, бесіда двох або кількох осіб, які говорять поперемінно. У повсякденній розмові діалогічна мова не планується. Спрямованість такої бесіди і її результату значному ступені визначаються висловленнями її учасників, їхніми репліками, зауваженнями, схваленням або запереченням. Але іноді бесіду організують спеціально, щоб з'ясувати певне питання, тоді вона носить цілеспрямований характер.

Діалогічна мова, як правило, пред'являє менше вимог до побудови зв'язного і розгорнутого висловлення, чим мова монологічна або письмова; тут не потрібна спеціальна підготовка. Пояснюється це тим, що співрозмовники знаходяться в однаковій ситуації, сприймають ті самі факти і явища і тому порівняно легко, іноді з пів-слова, розуміють один одного. Їм не потрібно викладати свої думки в розгорнутій мовній формі. Важлива вимога до

співбесідника при діалогічній мові - уміти вислухати висловлення партнера до кінця, розуміти його заперечення і відповідати саме на них, а не на власні думки.

Монологічна мова припускає, що говорить одна особа, інші тільки слухають, не беручи участь у розмові. Монологічна мова в практиці спілкування людей займає велике місце і проявляється у найрізноманітніших усних і письмових виступах. До монологічних форм мови відносяться лекції, доповіді, виступи на зборах. Загальна і характерна риса всіх форм монологічної мови - яскраво виражена спрямованість її до слухача. Ціль цієї спрямованості - досягти необхідного впливу на кого-небудь, передати їм знання, переконати в чому-небудь. У зв'язку із цим монологічна мова носить розгорнутий характер, вимагає зв'язного викладу думок, а отже, попередньої підготовки і планування.

Як правило, монологічна мова протікає з відомою напругою. Вона жадає від мовця уміння логічно, послідовно викладати свої думки, виражати їх у ясній формі, а також уміти встановлювати контакт із аудиторією. Для цього мовець повинен стежити не тільки за змістом своєї мови і за її зовнішньою побудовою, але й за реакцією слухачів.

Внутрішня мова - це внутрішній беззвучний мовний процес. Вона недоступна сприйняттю інших людей і, звісно, не може бути засобом спілкування. Внутрішня мова - словесна оболонка мислення. Внутрішня мова своєрідна. Вона дуже скорочена, згорнута, майже ніколи не існує у формі повних, розгорнутих пропозицій. Часто цілі фрази скорочуються до одного слова (підмета або присудка). Пояснюється це тим, що предмет власної думки людини цілком ясен і тому не жадає від його розгорнутих словесних формулювань. До допомоги розгорнутої внутрішньої мови прибігають, як правило, у тих випадках, коли зазнають труднощів у процесі мислення. Труднощі, які переживає іноді людина, намагаючись пояснити іншому зрозумілу йому самому думку, часто пояснюються труднощами переходу від скороченої внутрішньої мови, зрозумілої для себе, до розгорнутої зовнішньої мови, зрозумілої для інших.

Культура мови і мова створені й розвиваються тому, що потреба спілкування постійно супроводжує працю і побут людей. Тому мова, будучи засобом спілкування, була і залишається постійним союзником і помічником людини в його праці та житті.

Література.

1. Леонтьев А.А. Что такое язык. М.: Педагогика - 1976.
2. Греков В.Ф. и др. Пособие для занятий по русскому языку. М., Просвещение, 1968.
3. Оганесян С.С. Культура речевого общения / Русский язык в школе. № 5 – 1998.
4. Скворцов Л.И. Язык, общение и культура / Русский язык в школе. № 1 – 1994.
5. Формановская Н.И. Культура общения и речевой этикет / Русский язык в школе. № 5 – 1993.
6. Головин Б.Н. Как говорить правильно / Заметки о культуре русской речи. М.: Высшая школа – 1988.
7. Гвоздарев Ю.А. Язык есть исповедь народа... М.: Просвещение – 1993.